

Sermo multorum auditus offendens?
Hoe slecht was het Latijn van de Merovingische hagiografen?

door

Marieke VAN ACKER

Résumé

L'écrit de l'époque précarolingienne traîne derrière lui la réputation d'être rédigé en une langue qui est à la fois savante et de mauvaise qualité : les auteurs méprisaient la langue parlée mais bafouaient la grammaire latine. Nous proposons une interprétation plus nuancée, en tenant compte notamment de l'impact de l'idéologie sur la langue et de rapports complexes et fluctuants entre langue parlée et langue écrite. Nous illustrerons cette approche par une confrontation détaillée de quelques fragments d'une hagiographie anonyme du VIIIe siècle – la *Vita Goaris* – et sa réécriture carolingienne par Wandalbert de Prüm au IXe siècle.

1. PREKAROLINGISCH LATIJN EN WAARDEOORDELEN

Toen Wandalbert van Prüm¹ in de eerste helft van de 9de eeuw door zijn abt, Markward, werd gevraagd om een nieuwe versie te schrijven van het leven van de populaire lokale heilige Goar uit de 6de eeuw², schreef hij in zijn proloog dat de daden van de heilige Goar vóór zijn herwerking in een zeer minderwaardige stijl stonden opgetekend, en in een taal die de oren van velen folterde:

Aangezien u mij dus, heilige en beminde vader Markward, aanspoort om de hand te leggen aan een nieuw werk, en de daden van de heilige Goar, die tot nu toe stonden opgetekend in een zeer minderwaardige stijl en in een taal die de oren van velen foltert, met meer zorg te vertellen, en er nieuwe mirakelverhalen aan toe te voegen,[...]³

¹ Het Benediktijnerklooster van Prüm werd door Pepijn de Korte omstreeks 752 herbouwd. Het was in 721 gesticht door Bertrade, de grootmoeder van zijn gelijknamige echtgenote. Cf. W. Haubrichs, *Die Kultur der Abtei Prüm zur Karolingerzeit. Studien zur Heimat des althochdeutschen Georgsliedes*, 1979.

² Goar was afkomstig uit Aquitanië, maar had zich als kluizenaar nabij Trier teruggetrokken. Wellicht leefde hij in de 6de eeuw (cf. *Lexikon des Mittelalters*).

³ De Nederlandse vertalingen in deze bijdrage zijn alle van mij. De Latijnse versie van dit fragment luidt: “Quoniam itaque me, sancte et amantissime pater Marcward, novo operi manum imponere compellit, ut *actus sancti confessoris Christi Goaris, qui hactenus vili admodum stilo et sermone multorum auditus offendente constiterunt, accuratius debeam explanare additis ex novo miraculis, (...)*” (Stiene, p. 4, l. 7-11).

Een vergelijkbaar – zij het minder uitgesproken negatief – waardeoordeel over de taal van de anonieme Merovingische *Vita Goaris prima* vinden we terug bij de 19de-eeuwse uitgever van de tekst, Bruno Krusch. Die legt in zijn inleiding een verband tussen het taalgebruik dat de tekst kenmerkt en de vermoedelijke afkomst van de auteur:

[...] daarom ben ik ervan overtuigd dat de auteur een monnik uit Prüm was ten tijde van abt Asuarius. Het is duidelijk dat ook hij, net als zijn abt, een Gallo-Romein was, wat valt af te leiden uit zijn onelegante taalgebruik, [...] ⁴

Asuarius (of Assuerus) was de tweede abt van Prüm. Dat klooster lag in overwegend Germaanstalig gebied – niet zover van de huidige Belgisch-Duitse grens, onder Malmédy –, zij het wellicht wel nog met Romaanse taaleilandjes.⁵ De monniken ervan waren echter door Pepijn ingevoerd uit Frankrijk, meerbepaald uit het Benediktijnerklooster Saint-Faron te Meaux. Als uitgever van heel wat Merovingische heiligenlevens, binnen het grote *Monumenta Germaniae historica*-project⁶, heeft Bruno Krusch, net zoals zijn opvolger Wilhelm Levison, herhaaldelijke malen waardeoordelen uitgesproken over de teksten waarvan hij de publicatie verzorgde. Zij gebruikten daarbij zelfs meermaals het adjectief “barbarus”.⁷ Hun uitspraken zijn symptomatisch voor de manier waarop het Latijn van de Merovingers, en specifiek dan de Merovingische hagiografie, lang werd en vaak nog wordt gepercipieerd: die auteurs bakten er niet veel van. Zelfs Erich Auerbach, die eerst benadrukt dat het Latijn van Cesarius van Arles (†542) en van Gregorius van Tours (†594) een levende taal is, die rechtstreeks in verband moet worden gebracht met de gesproken taal, is van mening dat dat Latijn na Gregorius van Tours vormeloos wordt.⁸ Over het

⁴ De Latijnse tekst luidt: “(...) ideoque mihi persuasum est auctorem fuisse monachum Prumiensem e grege Asuarii. Sane sicut illi ita et ipse natione Gallo-Romanus erat, id quod ex *sermone rustico* concludi licet, (...)” (Krusch, p. 406, l. 8-10).

⁵ Cf. M. Van Uytvanghe, “Aux confins de la romanité et de la germanité du VIIIe s., Le statut langagier et sociolinguistique de la Vie du prêtre rhénan Goar, un saint ‘dissident’ ”, p. 256.

⁶ Groots Duits teksteditieproject gelanceerd in de 19de eeuw door de *Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde*.

⁷ Zo bvb. over de *Vita Gaugerici* (Cambrai, 650): “sermone usus est admodum barbaro” (p. 350, l.3); over de *Passio Memorii* (Troyes, begin 8ste eeuw): “Sermone latino utitur tam barbaro” (p. 101, l.13); of nog over de *Vita Pardulfi* (Limoges, 8ste eeuw): “Vitam Pardulfi anonymus quidam Aquitanicus composuit (...), sermone quam barbaro usus atque rusticitatem propriam ipse confessus ” (p. 19, l.12).

⁸ E. Auerbach, *Le haut langage. Langage littéraire et public dans l’antiquité latine tarive et au moyen âge*, p. 106.

algemeen werd die “onkunde” in verband gebracht met het feit dat de auteurs in kwestie eigenlijk amper nog Latijn kenden: het was een geleerde taal geworden die naast de ondertussen Romaans geworden volkstaal bestond. Immers, in de 9de eeuw verschijnt in Gallië de eerste Franse tekst: de Eden van Straatsburg (842).⁹ Die geleerde Latijnse taal moest men dus op school leren, en blijkbaar liet het onderwijs te wensen over, wat dan weer in verband kon worden gebracht met het verdwijnen van de gecentraliseerde Romeinse staatsscholeninfrastructuur. Oordelen als die van Wandelbert, én van Krusch, zijn binnen deze visie zeer geloofwaardig. Het lijkt voor de hand te liggen dat de Karolingers, die met hun *renovatio*-project het Latijn opnieuw ter harte wilden nemen, heel wat *vitae* moesten herschrijven en verbeteren.

2. EEN ANDERE INVALSHOEK

Historisch onderzoek over de vroege middeleeuwen heeft dit zwart-wit beeld echter bijgeschaafd, waarbij de laatste decennia vooral de continuïteit tussen de Merovingische en de Karolingische periodes in het licht is gesteld. Dit leidde tegelijk ook naar een opwaardering van de lang als “duister” ervaren tijdszone tussen de 7de en 8ste eeuw. Rosamond McKitterick stelt het als volgt:

It is for these reasons, and because of a new understanding of Christian culture in the British Isles in the 7th c. and its export to the continent in the wake of missionaries and peregrini, that many historians have come to question seriously the traditional view of the period 630-780 as a dark age in Europe and by extension, necessarily, the concept of a “Carolingian Renaissance”. The implication is that there was no Carolingian Renaissance, at least not in Charlemagne’s time, because there was no long dark night which preceded it.¹⁰

Bij de overgang van de ene naar de andere dynastie is er eigenlijk niet zozeer sprake van een radicale ommeslag, dan wel van een geleidelijke radicalisering. Hierbij worden belangrijke ideeën – vooral het augustijnische ideaal van de Christelijke eenheid¹¹ – die latent aanwezig waren bij de Merovingers, steeds explicieter en systematischer gehanteerd, in het

⁹ Cf. *Serments de Strasbourg* in A. Henry, *Chrestomathie de la littérature en ancien français*, p. 1-2. Voor een gecontextualiseerde uitgave: Ph. Lauer, *Histoire des fils de Louis le Pieux*, p. 163-164.

¹⁰ R. McKitterick, *Carolingian culture: emulation and innovation*, p. 3.

¹¹ Cf. I. Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, p. 285sqq.

bijzonder om de politieke autoriteit van de nieuwe dynastie te ondersteunen. Dit vindt zijn weerslag op velerlei vlakken. Vaak is het resultaat een opwaardering van bestaande waarden en structuren, waarbij compromissen steeds meer uitgesloten worden. Zo worden evenzeer het muntenstelsel¹² als de liturgie¹³ gaandeweg geüniformiseerd. Het geschreven woord wordt geconfronteerd met een terugkeer naar een veel rigidere grammatica.¹⁴ De sterke ideologische getinheid van de Karolingische wereld in haar verhouding tot de Merovingische periode biedt een interessant denkspoor om het stereotiepe beeld van het vervallen Latijn te herzien. Daartoe wil ik twee punten ter sprake brengen. Het eerste punt betreft de problematiek van de Karolingische herschrijvingen.

3. KAROLINGISCHE HERSCHRIJVINGEN VAN HAGIOGRAFIE

Er is de laatste jaren heel wat onderzoek verricht om de Karolingische herschrijfspraktijk beter te contextualiseren en te karakteriseren, onder meer door de Parijse onderzoekster Monique Goulet. Zij heeft met name geprobeerd om de motivaties en de methodes eigen aan de herschrijvingen beter in beeld te brengen. Een eerste vaststelling daarbij was dat het discours van de herschrijvers van hagiografieën over hun eigen praktijk – in *praefatio*'s, *dedicatio*'s en *postfatio*'s – hoogst stereotiep is, en op de koop toe niet altijd overeenkomt met de realiteit. Ik citeer Monique Goulet:

en fait, même si certains textes mérovingiens méritent le qualificatif de *rustici*, adjectif ambigu, qui renvoie tantôt à l'illettrisme et à une incompétence langagière écrite, tantôt simplement à la catégorie du “style bas” (...) l'écart n'est pas toujours énorme entre la langue et le style d'une Vie mérovingienne et sa réécriture carolingienne, mais tout se passe comme si la rénovation formelle, annoncée ou non dans un prologue, était quasiment la seule qui soit avouable en hagiographie.¹⁵

Het gewag maken van de mediocriteit en het calamiteuze niveau van de te herschrijven tekst is duidelijk een *leitmotiv* dat zijn oorsprong vindt binnen de algemene politiek van *correctio* gelanceerd door Karel de Grote en Alcuinus.¹⁶ Het vertaalde de bewuste inzet van de auteur, om een tekst af te

¹² Cf. A. Engel & R. Serrure, *Traité de numismatique du Moyen âge*, t.I, p. 197sq.

¹³ Cf. J. Chélini, “Les ‘remplois’ liturgiques carolingiens”, p. 321.

¹⁴ Cf. R. Wright, *Late latin and early Romance in Spain and Carolingian France*, p. xi.

¹⁵ M. Goulet, *Ecriture et réécriture hagiographiques*, p. 34.

¹⁶ Dit *leitmotiv* speelt trouwens handig in op het sinds lang overgeleverde incompetentie-

leveren die was aangepast aan de nieuwe tijdsgeest. Daarnaast was het mogelijk ook een manier om inhoudelijke aanpassingen impliciet te rechtvaardigen, zonder er melding van te maken.¹⁷ Het daadwerkelijke verband tussen de brontekst – de hypotekst, als we Gérard Genettes terminologie hanteren – en de herschrijving, is in alle geval noch uniform, noch eenvoudig, waarbij men er ook rekening mee moet houden dat vele bronteksten niet mee zijn overgeleverd, en men dus de affirmaties van de herschrijvers niet kan verifiëren. Een ander interessant aspect dat door Monique Goulet in het licht wordt gesteld, is het feit dat het bewuste *leitmotiv* ook lang blijft meegaan. Wanneer Baudri van Bourgeuil (1050-1130) de *Vita Samsoni* herschrijft, laat hij zich als volgt uit over zijn hypotekst, die dateert uit de 10de eeuw:

Totnogtoe was deze nobele en glorieus materie in eenvoudige lappen gewikkeld en, zoals men het kan vaststellen bij het lezen van deze ondermaatse pagina's, als ze nog bestaan, lag het malse gras bedolven onder de johannesbroodboompeulen. Wij gaan dus, met Gods bijstand, de zeer heilige Samson [...] in een plechtigere stijl eren, doch niet minder waarheidsgetrouw en we zullen dit ongetooide model een beetje bijschaven met behoud van de waarheidsgetrouwheid.¹⁸

Maar in werkelijkheid verandert Baudri nagenoeg niets aan zijn brontekst. Men kan het rechtlijnige verband tussen de taalkundige veronderstelling van onkunde bij de Merovingers en de herschrijverscommentaren dus zeker in vraag stellen.

4. GESPROKEN EN GESCHREVEN TAAL

Voorgaande vaststelling brengt mij bij mijn tweede punt: de recente herziening van het verband tussen geschreven en gesproken taal in de vroege middeleeuwen, net voor de opkomst van de nieuwe Romaanse

topos: de auteurs van de te herschrijven teksten bekenden vaak zélf hun onkunde. Cf. M. Banniard, *Viva Voce*, p. 268, waar de auteur onderstreept dat bij sommige Merovingische auteurs de opmerkingen over hun stilistische onkunde niet enkel in verband moet worden gebracht met een *captatio benevolentiae*, zoals dat wel het geval was bij Sulpicius Severus (†±425), in zijn inleiding tot de *Vita Martini*.

¹⁷ M. Goulet, *Écriture et réécriture hagiographiques*, p. 34; p. 39.

¹⁸ De originele Latijnse tekst luidt: “Erat enim usque ad nos illa nobilis et gloriosa materia simplicibus pannis involuta, et, ut adhuc in veteribus, si forte supersunt, dinosci potest schedulis vilibus, in siliquis uber gramen viluerat. Nos igitur, si deus dederit, Samsonem beatissimum ... eloquio celebriori sed tamen veraci proferemus, et materiei mera sinceritate servata dictorum simplicitate aliquatenus poliemus”. Cf. M. Goulet, *Écriture et réécriture hagiographiques*, p. 51, n. 67.

schrifttalen. Enerzijds is via de inbreng van de sociolinguïstiek het bewustzijn gegroeid dat de Latijnse taal, die over een zo lange periode functioneel is geweest, niet kan geëvalueerd worden aan de hand van één enkele taalnorm, nl. die die in de klassieke periode min of meer werd vastgelegd en werd overgeleverd via teksten en grammatica's. Taal is een heel complex gegeven, een entiteit die berust op een geheel van structuren en variabelen die door een taalgemeenschap worden gehanteerd. Als dusdanig wordt taal door de gemeenschap van sprekers in stand gehouden, maar varieert ze ook, en verandert ze.¹⁹ Men kan bijgevolg niet zomaar slecht en goed Latijn tegenover elkaar stellen, maar moet rekening houden met chronologische, geografische, sociale, stilistische varianten, én met de impact van het medium. Vanuit deze vaststelling is ook de noodzaak gebleken om aan retrospectieve sociolinguïstiek te doen, teneinde bij de interpretatie van de teksten rekening te houden met hun historische functionaliteit en hun perceptie in functie van de in zwang zijnde taalvarianten.²⁰

Nemen we de Merovingische heiligenlevens: sociolinguïstisch onderzoek leert ons dat die waren bestemd – althans sommige daarvan – voor publieke voorlezingen in de Kerk naar aanleiding van de feestdag van de heilige in kwestie.²¹ Ze waren, in elk geval onder de Merovingers, bestemd voor een breed publiek dat hoofdzakelijk ongeschoold en ongeletterd was. Scholing was ondertussen immers in hoofdzaak een zaak van de clerus geworden. Vandaar dat de auteurs een taalniveau hanteren dat zij over het algemeen definiëren als *rusticus*, een adjectief waarvan de betekenis oorspronkelijk een diatopische waarde had (< *rus*: platteland), maar dat toentertijd wellicht eerder een diafasische invulling kreeg, en verwees naar een niet-literair karakter.²² Men heeft de neiging om in *rusticus* de betekenis “rustiek”, “plat” te lezen (en het is wellicht ook met die invulling dat het door de uitgever Krusch werd gebruikt), maar wanneer de Prekarolingische auteurs zelf deze term hanteren, verwijzen ze wellicht naar een schrijftaal die afwijkt van de gecanoniseerde schrijftaal, en dichter

¹⁹ Heel wat denkwerk hieromtrent is verricht door Eugenio Coseriu, die vooral met *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, voor het eerst uitgegeven in 1958, een mijlpaal plaatste.

²⁰ Enkele fundamentele publicaties in dit verband: M. Van Uytfanghe, “Histoire du latin, protohistoire des langues romanes et histoire de la communication”, 1983; M. Banniard, *Viva voce*, 1992 en R. Wright, *A sociophilological study of latin*, 2002.

²¹ M. Van Uytfanghe, “L’hagiographie et son public à l’époque mérovingienne”, p. 54-62.

²² Cf. R. Müller, *Sprachbewusstsein und Sprachvariation im lateinischen Schrifttum der Antike*, Hfdst.1 (pp. 29sqq).

aansluit bij de spreektaal – waarbij men er rekening mee moet houden dat ook daar verschillende stijlniveaus bestaan.

Dat gegeven – de bewuste aanpassing door de auteurs van het taalniveau – wijst niet zozeer in de richting van een complete chaos met betrekking tot het Latijn en de schrijftaal, maar naar een zeer pragmatische attitude van de auteurs, in functie van het doelpubliek. Zo lezen we bij Ursinus, de auteur van de *Passio Leudegarii* (begin 8ste eeuw), als het ware het spiegelbeeld van Wandelberts uitlating (én die van Baudri):

Maar dit wil ik toch even kwijt: indien het wel zo is dat elkeen de wens heeft om de daden van deze heilige te vertellen met welsprekendheid en in een hoogstaande taal, is niet iedereen in staat om daarbij duidelijk te blijven en de waarheid te respecteren. En wellicht was ook ik, met Gods bijstand, in staat geweest om een tekst te redigeren met moeilijke en niet zo courante woorden, maar ik heb dat niet gewild en wel om volgende reden: opdat alle ongeletterden en ongeschoolden die deze tekst horen hem zouden begrijpen en er zich in alle vroomheid zouden op toelagen om een voorbeeld te nemen aan deze man waarvan ze de mirakelen verstaan wanneer ze worden voorgelezen.²³

Ursinus zou wel willen uitblinken, kán het wellicht ook, maar moet zijn persoonlijke ambitie achterwege laten in functie van pastorale motieven. De fundamentele impact van de aanpassing aan het publiek valt ook te lezen bij Alcuinus, in een proloog tot zijn herschrijving van de *Vita Richarii*, waarin hij vertelt dat de abt en monniken van het klooster van Saint-Riquier hem uit schroom een *vita* hebben achtergehouden, in eenvoudige en niet opgesmukte taal, die door hen en in andere kerken werd gebruikt om uit voor te lezen voor het volk:

Toen ze mij zo verbaasd zagen, lieten de reeds geciteerde Angilbertus, en zijn geestelijke broeders van dit heilige oord mij weten dat zij hier, en ook in verschillende andere kerken, een ander en volumineuzer geschrift hadden, waarin men de mirakelen kon lezen (...). En omdat het eenvoudige en minder gepolijste taalgebruik ervan de broeders geschikter leek om voor het volk te worden voorgelezen, hadden zij samen beslist voor zichzelf deze versie te gebruiken²⁴.

²³ De originele Latijnse tekst luidt: “Hoc etenim sciendum puto, quia quamvis quisquis alti sermones eloquentia eiusdem viri Dei acta disserere cupiat, apertius et absque fallatibus verbis dari non valeat. Et forsitam valueram et ego, annuente Deo, clausis ac aliquis incognitis verbis narrare; ideo nolui, ut, quique rustici et inlitterati hec audierint, intellegant et devoti appetant eius imitare exempla, cuius intellegerent audiendum miracula” (MGH SRM V, p. 324, l. 7-10).

²⁴ De originele Latijnse tekst luidt: “(...) Idque mihi stupescenti innotuit iam dictus memorabilis vir Angilbertus ac spirituales fratres eiusdem sancti loci haberi apud se, quin etiam apud diversas ecclesias, codicem alium grandioris quantitatis, in quo scilicet illa miracula legebantur, (...). Cuius simplex et minus polita locutio quia fratribus ad

Keren we even terug naar de hamvraag: hoe slecht schreven de Merovingers? Het zal ondertussen duidelijk zijn dat ik voor het antwoord op deze vraag wil aansturen op een genuanceerde aanpak in functie van verschillende taalniveaus en van pragmatische keuzes door de auteurs. We hebben er alle baat bij om de teksten niet zomaar af te doen als getuigenissen van een cultureel laagtij, maar om te proberen te ontdekken hoe ze daadwerkelijk functioneerden, rekening houdend met evolutieve aspecten, en hoe ze zich verhielden tot de taalideologie van die tijd. Het zijn dit soort analyses die ons kunnen brengen tot een beter begrip van de opkomst van de Romaanse talen.

5. CASE-STUDY: DE MEROVINGISCHE *VITA GOARIS* EN HAAR KAROLINGISCHE HERSCHRIJVING

In wat volgt, stel ik een vergelijking voor van de twee *Vitae Goaris*, het ene Merovingisch, geschreven in de helft van de 8ste eeuw door een anonieme auteur, het tweede zo'n 60 à 70 jaar later, door de monnik Wandalbert. Beide werden al bestudeerd, al bleef een systematische vergelijking van beide versies tot nu toe uit. Over de eerste versie maakte Marc Van Uytfanghe een zeer grondige analyse, waarin hij onder meer stelt:

il y a lieu de poser que ce texte offre une belle illustration, pour le VIIe s., de ce que Michel Banniard appelle le « polymorphisme », c'est-à-dire la symbiose intense des traits latins et des traits romans²⁵.

en

la facture linguistique et stylistique de l'ancienne vie et tout le contexte sociolinguistique montrent plutôt que ce récit était toujours censé être plus ou moins compris, dans une situation de communication verticale, par des locuteurs *romanae nationis et linguae*.²⁶

De tekst van Wandalbert werd geanalyseerd door Heinz Erich Stiene, die er ook de uitgave van verzorgde (1981). Stiene schrijft onder meer dat Wandalbert zich als vertegenwoordiger van de Karolingische renaissance,

recitandum in populo aptior videbatur, sufficere sibi eandem descriptionem consenserunt" (MGH SRM IV, p. 389).

²⁵ M. Van Uytfanghe, "Aux confins de la romanité et de la germanité du VIIIe s., Le statut langagier et sociolinguistique de la Vie du prêtre rhénan Goar, un saint 'dissident' ", p. 252.

²⁶ *Ibidem*, p. 257.

zowel wat betreft taal, vorm en inhoud heeft georiënteerd naar klassieke auteurs en christelijke auteurs uit de late oudheid. Tegelijkertijd merkt hij echter op dat Wandalbert ook, vooral op het vlak van syntaxis, zogenaamde populaire, dat wil zeggen niet klassieke elementen in zijn tekst opneemt. Het duidelijkst lijkt hij afstand te nemen van de dynamische eenvoud – directe rede wordt vaak indirecte rede – en van de lexicale keuzes van zijn voorganger.²⁷ Verder is de tekst van Wandalbert ook beduidend langer dan die van zijn voorganger. Goulet gebruikt in dat verband de term *amplificatio*, een fenomeen dat een typisch kenmerk is van de Karolingische herschrijvingen, waarbij de noodzaak wordt gevoeld om als het ware de gaten in de vertelling te dichten.²⁸

We hebben hier de ruimte niet om de teksten volledig door te nemen; ik heb een fragment uitgekozen waar de heilige Goar – een wat atypische heilige – op het matje wordt geroepen bij bisschop Rusticus van Trier, en wel omdat hij ervan wordt beschuldigd om na te laten ‘s morgens te vasten en integendeel aan overdaad te doen op het vlak van eten en drinken. Op de koop toe zijn de spionnen die er door Rusticus waren op uitgestuurd er getuige van geweest dat Goar wilde hundes melk, wat hem als magie ten laste wordt gelegd. Het fragment vertelt het begin van de confrontatie Goar-Rusticus. Versie I luidt:

En toen hij dit had gezegd, ziehier de man Gods Goar die binnenkwam in het vertrek waar de bisschop zat. En toen hij was binnengekomen, begon hij rond te kijken waar zijn dienaar post kon vatten, en waar hij zijn kapmantel kon weghangen of wegbergen. En hij zag in de hoek van het vertrek iets als een stok, zo scheen het hem en zijn dienaar althans toe, maar het was een zonnestraal die door een venstertje kwam. En toen hij op de schijnbare stok afstapte, hing hij zijn mantel erover en beval hij zijn helper om daar post te vatten. Toen bisschop Rusticus dit zag, samen met zijn gevolg van geestelijken, sprak hij: “Zien jullie nu, wat hij van plan is?” Dit is geen fenomeen van godswege. Indien het van godswege was geweest, dan zou hij vanmorgen niet zoveel gegeten en gedronken hebben, want vóór hem gingen de heiligen het rijk Gods binnen door aalmoezen toe te kennen en door te vasten. Nu echter, weet ik niet wat dit betekent: ‘s morgens eet hij en drinkt hij, hij melkt wilde dieren, en hij hangt zijn mantel aan een zonnestraal. Dat hij zelf naar voren kome en uitlegge of hij dit van Godswege verwezenlijkt, dan wel van duivelswege²⁹.

²⁷ H.E. Stiene, *Wandalbert von Prüm*, p. 144sqq.

²⁸ M. Goulet, *Écriture et réécriture hagiographiques*, p. 75.

²⁹ De Latijnse tekst luidt: “Qui cum haec dixisset, ecce vir Dei Goar intravit in domo ubi episcopus sedebat! Qui cum intrasset, caepit providere, ubi discipulus suus stare potuisset, vel ubi cappam suam pendere vel abscondere licuisset, et videbat in angulo domi quasi fustem, ei vel maniculo suo sic simulantem; at erat radius solis per fenestilla veniens. Qui cum adpropiasset ad fustem simulantem, pendit cappam suam super ipsum et ministrum suum ibidem stare praecepit. Quod cum haec vidisset Rusticus episcopus

Versie II valt wat langer uit:

Terwijl dit bij de bisschop gebeurde, in aanwezigheid van de clerus van de Kerk van Trier, kwam de venerabele priester het vertrek waar bisschop Rusticus met de zijnen was gezeten binnen en begon hij rond te kijken naar welke plaats zijn leerling, in wiens gezelschap hij was gekomen, zich kon begeven, en waar hij zelf zijn mantel kon hangen. En toen, zie!, zag hij in de hoek van het vertrek iets als een houten stok die aan de wand hing, maar het was een zonnestraal die door een klein venstertje binnenviel. Hij stapte erop af, aangezien, zoals werd gezegd, hij dacht dat het een stok was, hing er zijn mantel aan en beval zijn leerling daar post te vatten. En men hoeft zich niet te verwonderen over het feit dat een zonnestraal ter wille van de heilige man de hardheid van hout kreeg, aangezien het geschapene door de wil van de Schepper onderworpen is aan wie hem vroom dient. Toen de bisschop dat zag, begon hij zich af te vragen wat Goar van plan was, dat hij zijn mantel aan een zonnestraal ophing. Dit had niets te maken met de goddelijke mirakelen die de invaliden keer op keer mogen meemaken. Hier waren ijdelheid en de illusies van de magie aan het werk, niet de verdienste van een door God uitverkorene. Bijgevolg moest Goar maar naar voren komen en zijn handelingen verklaren, of hij vond dat dit wonderen waren, dat hij wilde dieren melk, en een zonnestraal als hout gebruikte, dingen die geenszins getuigden van de goddelijke gaven die de heiligen genieten³⁰.

Bij het naast elkaar leggen van deze twee versies is de amplificatie alvast duidelijk. Wandelbert vertelt dezelfde feiten, maar voegt er hier en daar een

una cum clero suo, dixit: 'Videtis nunc, quid facturum est? Non est haec causa ex Deo. Si ex Deo fuisset, tam mane non comedisset vel bibisset, quia anteriores sancti per elemosinas et ieiunia intraverunt in regnum Dei. Nunc autem ista causa quid sit nescio: mane comedit et bibit, bestias mulgit, cappam suam in radio soli pendit. Accedat propius et reddat rationem, si ex Dei parte haec facit an ex adversario' (Krusch, § 6, p. 416, l. 11- p. 417, l. 9).

³⁰ De Latijnse tekst luidt: "Dum haec apud episcopum geruntur, praesente clero ecclesiae venerabilis sacerdos domum, in qua cum suis Rusticus episcopus consederat, ingressus est coepitque prospicere, quam in partem vel discipulus, quo comite venerat, concedere vel ipse cucullum suum posset appendere, cum ecce videt in angulo domus tamquam vectem ligneum parieti haerentem – erat autem solis radius per modicam fenestram ingrediens -, ad quem accedens, quoniam, ut dictum est, vectem putabat – in eo cappam suam appendit iuxtaque discipulum stare praecepit. Neque mirandum est solis radium ad obsequium viri sancti ligni duritiam praebuisse, cum, qui Creatori devote famulatur, ei sit etiam creatura ex Creatoris voluntate subiecta. Hoc dum episcopus cerneret, quaeri coepit, quid sibi vellet, quod ad solis radium vestem suam Goar appenderet. Non esse id divini miraculi, quod homo infirmus tanta praesumat; magis illum haec iactantia et praestigiis artis magicae quam virtutis merito facere. Proinde accederet propius et rationem suorum operum redderet; sibi mirum videri, quod, in quo nulla sit excellentia sanctitatis, feras mulgeat et solis radio pro ligno utatur" (Stiene, 6.2., p. 21, l. 11- p. 23, l. 7)

detail aan toe, alsook een aantal persoonlijke commentaren (onderstreepte passages). De Vita Goaris prima telt ongeveer 3000 woorden, de versie van Wandelbert zo'n 4500.

Teneinde de makelij van de beide teksten met elkaar te vergelijken worden in wat volgt de aanvangszinnen onder de loep genomen.

versie I:

Qui cum haec dixisset, ecce vir Dei Goar intravit in domo ubi episcopus sedebat!

versie II:

Dum haec apud episcopum geruntur, praesente clero ecclesiae venerabilis sacerdos domum, in qua cum suis Rusticus episcopus consederat, ingressus est.

In volgend schema wordt het zinsverloop van versie I duidelijk gemaakt door de zin te verknippen in proposities en die te schikken in functie van de niveaus van onderschikking. Van links naar rechts en van boven naar onder "leest" men zo dat de zin aanvangt met een ondergeschikte bijzin [a], op het niveau 1 van onderschikking. Daarna komt een hoofdpropositie [a], en tot slot volgt een tweede ondergeschikte bijzin [b], weerom op het onderschikkingsniveau 1:

[0] [1]

[a] Qui cum haec dixisset,
[a] ecce vir Dei Goar intravit in domo
[b] ubi episcopus sedebat!

Een tweede schema encodeert ook de types proposities. In de bestudeerde zin komt eerst een tijdsbepalende bijzin (T) op niveau 1, dan volgt een hoofdzin (Pr) (niveau 0), en tenslotte en betrekkelijke bijzin (R), opnieuw op niveau 1:

[0] | Pr [a] | ||
[1] T [a] | | R [b] |

Deze korte zin omvat dus slechts 1 niveau van onderschikking, waarbij de types bijzinnen behoren tot de meest courante, en ze het rechtlijnige verloop van de uiteenzetting geenszins verstoren. Versie II zit helemaal anders in elkaar:

[0] [1] [2]

[a] Dum haec apud episcopum geruntur,

[a] praesente clero ecclesiae
 [a1] venerabilis sacerdos domum,
 [b] in qua cum suis Rusticus episcopus consederat,
 [a2] ingressus est.

[0] | | Pr [a1] | | [a2] ||
 [1] T [a]| | | R [b] |
 [2] | prt (aa) [a] |

De zin vangt eveneens aan met een tijdsbepalende bijzin (T) op niveau 1, maar deze omvat op zijn beurt een absolute participiale constructie (prt (aa)) op niveau 2. De betrekkelijke bijzin (R) volgt hier niet op de centraal geplaatste hoofdzin (Pr), maar zit er als het ware in ingekapseld (tussen a1 en a2). In vergelijking met versie I biedt II dus een iets complexer en iets minder lineaire zin.

Wanneer we de woordenschat in beide versies vergelijken, blijkt die in I nagenoeg volledig transparant te zijn voor niet geschoolde oren: op het woord *vir* na³¹, zijn alle andere woorden uit het Latijn rechtstreeks overgeërfd door het Oudfrans. Dat is niet het geval in Wandalberts versie, hoewel het lexicon ook hier niet bepaald vergezocht is. Alle woorden, op *ingredi* na, hebben sporen nagelaten in het Oudfrans. Maar de overlevering gebeurt niet altijd rechtstreeks: sommige lexicale items leven inderdaad enkel onrechtstreeks verder, door middel van woorden of samenstellingen die dezelfde lexicale wortel bevatten.³²

Wat de morfologie betreft, biedt versie I wellicht weinig zaken die bij ongeletterden niet meer tot de actieve taalkennis behoorden – eventueel de naamvalsuitgangen *-o* en *-i* (in de mate dat die nog hoorbaar uitgesproken werden), en de meervoudsvorm *haec*. Toch sluit deze versie ook aan bij de spreektaal door het feit dat de vorm *dixisset* hier zijn voortijdigheidswaarde verliest (en dus gebruikt wordt in plaats van de tot verdwijnen gedoemde conjunctief imperfectum). In versie II daarentegen springt het gebruik van synthetische passieve en deponente vormen in het oog, die zeker een beroep deden op passieve kennis vanwege ongeletterde toehoorders.

Ook wat ten slotte de syntaxis betreft, bereikt versie I een evenwichtigere positie tussen archaïsche en progressieve taaltrekken. Enerzijds wordt er geen lidwoord gebruikt en wordt de naamwoordelijke

³¹ Von Wartburg citeert voor *vir* het Middelfrans (15de eeuw) *vire* (echtgenoot), maar bestempelt dit als een “ganz ephemäre entlehnung”.

³² Zo bv. *dum* > *dum interim* → Ofr. *domientres (que)* (tijdens, gedurende) (Cf. Sp. *mientras*); *consedere* > (*ad*)*sedere* → (*as*)*seoir*.

bepaling *dei* zonder voorzetsel weergegeven; anderzijds wordt bij *intrare* het voorzetsel *in* gebruikt (vs. *ingredi* + accusatief zonder voorzetsel bij Wandalbert), en vinden we zowel de woordorde OV als VO (vs. enkel OV bij Wandalbert).

Algemeen kunnen we dus stellen dat Wandalbert een grotere structurele complexiteit koppelt aan een herziening van de dosering tussen archaische en progressieve taaltrekken in het voordeel van de eerste. Bij een vergelijking van de slotzinnen van beide fragmenten is deze logica eveneens toepasbaar.

I. 9/10. Nunc autem ista causa quid sit nescio: mane commedit et bibit, bestias mulgit, cappam suam in radio solis pendit. Accedat propius et reddat rationem, si ex Dei parte haec facit an ex adversario.

II. 10. Proinde accederet propius et rationem suorum operum redderet; sibi mirum videri, quod, in quo nulla sit excellentia sanctitatis, feras mulgeat et solis radio pro ligno utatur.

Ook hier getuigt versie I van een hogere graad van polymorfisme³³ en getuigt ze wat de constructie betreft van een veel grotere levendigheid dan versie II. De directe rede is er op zo'n manier in vorm gegoten dat het ritme volledig aansluit bij de spreektaal. Het is alsof Rusticus werkelijk zelf aan het woord is terwijl hij zijn geduld verliest. In versie II daarentegen heeft het phrasé, dat wil zeggen de manier waarop de zinnen ritmisch in vorm worden gegoten, die spontaniteit volledig verloren; in plaats van een aaneenschakeling van korte segmentjes krijgen we één lange gecontroleerde frase in de indirecte rede.

versie I:

[0] [1]

[a1] Nunc autem

[a] ista causa quid sit

[a2] nescio

[b] mane commedit et bibit,

[c] bestias mulgit,

[d] cappam suam in radio soli pendit.

-

[a] Accedat propius

[b] et reddat rationem,

[a] si ex Dei parte haec facit an ex adversario.

³³ *I.e.* het naast elkaar gebruiken van archaischere en progressievere taalkenmerken. Cf. *supra*, p. 11.

[0] Pr [a1] | | [a2] | Pr [b] | Pr [c] | Pr [d] || Pr [a] |Pr [b] | ||³⁴
 [1] | cpl (ii) | | cpl (ii) [a] |

versie II:

[0] [1] [2] [3]
 [a] Proinde accederet propius
 [b] et rationem suorum operum redderet;
 [a] sibi mirum videri,
 [a1] quod,
 [a] in quo nulla sit excellentia sanctitatis,
 [a2] feras mulgeat
 [b] et solis radio pro ligno utatur.

[0] ir [a] | ir [b] | | | | | ||³⁵
 [1] | ii [a] | | | | | |
 [2] | cpl [a1] | | [a2] | cpl [b] |
 [3] | R [a] |

De hierboven besproken vergelijkingen laten zien hoe de tekst van Wandelbert zich van zijn hypotekst distantieert. Over het algemeen hanteert de Karolingische monnik een minder transparant vocabularium, en ook grammaticaal neemt hij duidelijk minder evolutieve elementen op, zo gebruikt hij bv. bewust vormen van de conjunctief imperfectum, van deponente werkwoorden, of nog passieve vormen. De radicaalste ingrepen echter betreffen het phrasé. Wandelbert maakt daarbij zinnen die duidelijk uitgaan van een wens om afstand te nemen ten overstaan van de spreektaal. De constructies blijven weliswaar helder, maar hij probeert meer volzinnen te maken, hier en daar een relatiefzin in te voegen, af en toe een klein hyperbaton te gebruiken. Is het Latijn van de eerste *Vita* daarom slecht? Het lijkt er eerder op dat Wandelbert van oordeel is dat de manier van formuleren te dicht aansluit bij de spreektaal, en dat het daarom choquerend is, althans voor sommigen. Wanneer men inderdaad de *Vita Goaris* vergelijkt met een aantal andere Merovingische *vitae*, dan profileert ook daar de *Vita Goaris* zich als een tekst waarvan de graad van stilisering

³⁴ Pr: hoofdzin; cpl: completiefzin; ii: indirecte vraagzin.

³⁵ ir: indirecte rede; ii: indirecte vraagzin; cpl: completiefzin; R: relatiefzin.

laag is. Anderzijds scoort de *Vita Goaris* goed wanneer het erop aankomt om de klassieke morfologie te respecteren (wat nog niet wil zeggen dat er elders chaos was). Wanneer we echter de tekst van Wandelbert in verband brengen met een aantal Merovingische teksten, dan blijkt dat die daar, afgezien van de grammaticale correctie, niet zo mijlenver vanaf staat. De *Passio Leudegarii* van Ursinus bijvoorbeeld, uit het begin van de 8ste eeuw, levert bij momenten veel ambitieuzere constructies (die dan soms ook wel een beetje de mist in gaan).³⁶

6. EINDBESCHOUWINGEN

De analyses in de voorgaande paragrafen willen duidelijk maken dat de taal van de vroegmiddeleeuwse heiligenlevens niet beschouwd kan worden als een geleerde taal die volledig losstond van de toenmalige gesproken taal. Er bestond een verband tussen spreektaal en schrijftaal, één en dezelfde taal, waarbij men ervoor kon opteren om meer of minder te gaan stileren of waarbij men zich eventueel kon beperken tot een minimale “verschriftelijking”, zoals wellicht het geval is voor de *Vita Goaris prima*. In dat geval maakt de auteur enkel de minimale aanpassingen om een verhaal in schrijftaal om te zetten, zonder enige artistieke stilistische ambitie. Het gaat hier om een soort “degré zéro de l’écriture”. Anderen hadden dan weer meer artistieke intenties en probeerden daarbovenuit te stijgen. Dat was het geval bij Wandelbert, maar stilering bestond ook bij Merovingische auteurs, vóór Wandelbert.

Er is duidelijk een continuïteit tussen de taalsituatie bij de Merovingers en onder de Karolingers. Een belangrijke verandering betreft wel de mentaliteit bij de geletterden: bij de Karolingers wordt het pastorale ideaal ondergeschikt gemaakt aan een culturele ambitie. Op die manier wordt een mogelijkheid gecreëerd voor de Karolingische auteurs om zich gaandeweg te distantiëren van de spreektaal en een minder polymorfe taal te hanteren. Uiteraard had het ongeletterde publiek hierdoor steeds minder boodschap aan hun teksten. Zo ging de bal aan het rollen: in functie van een nieuw publiek van geletterden kon de lat steeds hoger worden gelegd. Het resultaat was een snel groeiende distantiëring tussen gesproken en geschreven taal, althans voor bepaalde tekstgenres, zoals de hagiografie, die de opkomst van een nieuwe schrijftaal, en de conceptuele scheiding tussen Latijn en volkstaal zeker in de hand heeft gewerkt.

³⁶ Cf. M. Van Acker, *Hagiographie et communication verticale au temps des Mérovingiens* (VIIe-VIIIe siècles), p. 458-468.

BIBLIOGRAFIE

- ALCUINUS, *Vita Richarii confessoris Centulensis*, uitg. Bruno KRUSCH, *MGH SRM (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum)* IV, p. 381-401.
- URSINUS, *Passio Leudegarii*, uitg. B. KRUSCH, *MGH SRM* V, p. 323-356.
- Passio Memorii*, uitg. B. KRUSCH, *MGH SRM* III, p. 102-104.
- Vita Gaugericus*, uitg. B. KRUSCH, *MGH SRM* III, p. 652-658.
- Vita Goaris confessoris Rhenani*, uitg. B. KRUSCH, *MGH SRM* IV, p. 402-423.
- Vita Pardulfi*, uitg. Wilhelm LEVISON, *MGH SRM* VII, p. 24-40.
- AUERBACH, Erich, vertaald uit het Duits door Robert KAHN, *Le haut langage. Langage littéraire et public dans l'antiquité latine tardive et au moyen âge*, Parijs, Belin, 2004 (eerste uitgave in het Duits in 1958).
- BANNIARD, Michel, *Viva Voce. Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident latin*, Paris, Institut des Études Augustiniennes, 1992.
- CHÉLINI, Jean, "Les 'emplois' liturgiques carolingiens", in: *Settimane di Studio del Centro italiano di Studi sull'alto Medioevo* XLVI, *Ideologie e pratiche del reimpiego nell'alto medioevo*, t.I, Spoleto, 1999, p. 321-355.
- COSERIU, Eugenio, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* (secunda edición, revisada y corregida), Madrid, Gredos, 1973 [1958].
- ENGEL, Arthur, SERRURE, Raymond, *Traité de numismatique du Moyen âge*, t.I, *Depuis la chute de l'empire romain d'Occident jusqu'à la fin de l'époque carolingienne*, Paris, Leroux, 1891,
- GARIPZANOV, Ildar H., *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Leiden, Brill, 2008.
- GOULLET, Monique, *Ecriture et réécriture hagiographiques. Essai sur les réécritures de Vies de saints dans l'Occident latin médiéval (VIIIe-XIIIe s.)*, Leuven, Brepols, 2005.
- HAUBRICHS, Wolfgang, *Die Kultur der Abtei Prüm zur Karolingerzeit. Studien zur Heimat des althochdeutschen Georgsliedes*. Bonn, Röhrscheid, 1979 (*Rheinisches Archiv* 105).
- HENRY, Albert, *Chrestomathie de la littérature en ancien français*, Bern, A. Francke, ⁶1978[1953].
- LAUER, Philippe, *Histoire des fils de Louis le Pieux*, Paris, Champion, 1926.

- McKITTERICK, Rosamond, *Carolingian culture: emulation and innovation*, Cambridge University Press, 1997 [1994].
- MÜLLER, Roman, *Sprachbewusstsein und Sprachvariation im lateinischen Schrifttum der Antike*, München, Beck, 2001,
- STIENE, Heinz Erich, *Wandalbert von Prüm, Vita et Miracula sancti Goaris*, Frankfurt am Main / Bern, Peter Lang, 1981.
- VAN ACKER, Marieke : *Hagiographie et communication verticale au temps des Mérovingiens (VIIe-VIIIe siècles)*, Turnhout, Brepols, 2007.
- VAN UYTFANGHE, Marc, “Aux confins de la romanité et de la germanité du VIIIe s., Le statut langagier et sociolinguistique de la Vie du prêtre rhénan Goar, un saint ‘dissident’ ”, in: BANNIARD, Michel (uitg.), *Langages et peuples d’Europe, Cristallisation des identités romanes et germaniques (VIIe-XIe s.)*, CNRS Université de Toulouse-Le-Mirail, 2002, p. 209-259.
- VAN UYTFANGHE, Marc, “Histoire du latin, protohistoire des langues romanes et histoire de la communication. À propos d’un recueil d’études, et avec quelques observations préliminaires sur le débat intellectuel entre pensée structurale et pensée historique”, in: *Francia* 11 (1983), p. 579-613.
- VAN UYTFANGHE, Marc, “L’hagiographie et son public à l’époque mérovingienne”, in: LIVINGSTONE, E.A. (uitg.), *Studia patristica XVI (Papers presented at the Seventh International Conference on Patristic Studies held in Oxford, 1975)*, part 2, Berlin, 1985, p. 54-62.
- VON WARTBURG, Walther, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Berlin/Leipzig, Teubner, 1940-1966.
- WRIGHT, Roger, *Late latin and early Romance in Spain and Carolingian France*, Liverpool, Cairns, 1982.
- WRIGHT, Roger, *A Sociophilological Study of Latin*, Turnhout, Brepols, 2002 (Utrecht studies in medieval literacy 10).